

Recensions bibliogràfiques

VÀRIA

Ripostigli Monetali in Italia. Milà: Civiche Raccolte Numismatiche.

El sempre actiu centre de la Civiche Raccolte va iniciar l'any 1982 la publicació d'una sèrie de monografies sobre tota mena de troballes monetàries que afloressin en territori italià. La col·lecció ens aporta una acurada descripció i reproducció de totes les monedes i un comentari preliminar, tot plegat degut a diferents especialistes vinculats o no al centre com ara E. Arslan, N. Vismara, R. Martini, A. F. Capone, etc. Fins al moment se n'han publicat una cinquantena, una vintena de les quals han entrat a la biblioteca de la nostra Societat, en base a una interpretació generosa del concepte d'intercanvi. D'aquestes vint que coneixem destacarem les que contenen numerari vinculat amb el territori peninsular. Son les que relacionem a continuació:

Il ripostiglio di Buonalbergo, degut a Fernando Capone i Filippo d'Aloia (2001). Conté un tresoret de peces d'argent de Nàpols i Sicília dels s. XVII i XVIII, amb àmplia representació de moneda napolitana de Carles II, menys copiosa de Felip V i l'Arxiduc i dels borbons descendents de Carles III.

Il ripostiglio di Crotone, degut a Ermano Arslan (2000). Ens aporta un tresoret compost exclusivament per diners del rei Mamfred de Sicília, pare de la Constança que fou esposa de Pere el Gran i hereva del regne. És repartit entre 4 exemplars de Bríndisi, 72 de Messina i 4 de Mamfredònia.

Il ripostiglio di Osio Sotto, degut a Rodolfo Martini, conté sobretot peces italianes i franceses dels segles XVIII i XIX, però també té alguna moneda de vuit rals d'argent de Carles III i Carles IV mexicanes i una de Ferran IV Borbó, de Nàpols.

Il ripostiglio di San Vito dei Normanni, degut a Gian Doménico Auricchio (1999), comprèn exclusivament moneda d'argent napolitana des de Felip I (II) a Felip III (IV), amb ampli predomini de les peces d'aquest darrer.

M. Crusafont

MÓN ANTIC

BERDEAUX-LE BRAZIDEC, M. L.; FEUGÈRE, M. «Deux dépôts monétaires d'époque républicaine découverts dans l'Aude», *Cahiers Numismatiques*, núm. 167, (març 2006), p. 25-43.

El fet que en un dels dos tresors, el de Lacombe, Lastoures, hagin aparegut quatre denaris ibèrics el fa interessant, puix que la seva presència junt a setze denaris romans permeten una datació.

Els denaris ibèrics són un de Kese, un d'Iltirtasalirban i dos de Sesars. Pertanyen a emissions antigues, els catalans de principi del segle II aC i el de Sesars de mitjan del mateix segle.

Aquesta datació que nosaltres fa temps proposàrem i que darrerament, amb la publicació del tresor del Francolí a *Acta Numismàtica* 32, 2002, s'ha fet evident, ara queda més reforçada amb la datació deduïda d'aquest nou tresor.

Dels denaris romans, nou són anònims; dels altres, el més modern és el Crawford 152/1a, de l'any 189-180 aC que dona la datació *post quem*. Els denaris d'aquets tresors són similars als de Francolí.

Si alguna conseqüència nova es pot deduir seria proposar una datació per als denaris de Sesars d'abans del 150 aC.

La coordinació de la numismàtica francesa amb la nostra és efectiva i esperem que ho sigui encara més.

L. Villaronga

CACCAMO, Maria; COMPAGNA, Lorenzo; PINZONE, Antonino. *Nuove prospettive della ricerca sulla Sicilia del III sec. a. C.* *Archeologia, Numismatica, Storia*. Messina, 2004.

Es tracta de la publicació de les actes d'un congrés realitzat a Messina a mitjan 2002 i dedicat a la Sicília de l'època clàssica. Com a primera aportació positiva, hi hem d'anotar la concurrència d'arqueòlegs, numismàtics i historiadors de síntesi, aplegats entorn d'una temàtica que els és comuna. L'aparent normalitat d'aquesta actuació ens obliga a assenyalar que això no és pas, malauradament, una cosa habitual a casa nostra, on cadascú sembla fer la guerra pel seu compte, com

si es pogués prescindir del treball interdisciplinar. Els numismàtics, no cal dir-ho, son sovint els més sistemàticament marginats.

Després d'uns estudis de tipus introductori, en part amb la intenció de dreçar l'estat de la qüestió de les diferents àrees, el volum es divideix en els tres blocs temàtics, segons les qüestions estudiades. Pel que fa, en concret, a la numismàtica, hi trobem les aportacions següents: Anna CARBÈ, «Il cavaliere di Ierone II: aspetti iconografici», p. 267-276; Benedetto CARROCCIO, «Moneta locale della Sicilia romana», p. 277-292; Daniele CASTRIZIO, «Sicilia e Bruttii nel IV e III sec. A.C.», p. 293-305; Mariangela PUGLIESI, «La circolazione monetale in Sicilia nell'età di Ierone II», p. 305-322.

M. Crusafont

FEUGÈRE, M.; LHERMET, M.; PY, M., «Les petits bronzes longostalètes à la corne d'abondance». *Cahiers Numismatiques*, núm. 165 (Setembre 2005), p. 13-31.

Un grup d'estudiosos ens presenta un treball sobre les monedes dels *Longostalètes*, partint de les rares peces amb cornucòpia que nosaltres publicàrem en estudiar les monedes del British Museum.

A més de les interessants reflexions i comentaris que fan sobre aquestes monedes, creiem que el veritablement important de la seva publicació és el quadre en què s'assenyala el lloc de provenença de les monedes que estudien. Són, en total, 264, la major part trobades a Montlaurès i Enserune.

No acabem d'entendre que al quadre no hi figurin les monedes amb la cornucòpia, que són les més rares i de les quals resulta més interessant el lloc de la trobada.

Un cop més agraïm als editors dels *Cahiers Numismatiques* la publicació de les importants col·laboracions dels numismàtics que treballen en el camp.

L. Villaronga

GOZALBES, M. «Las monedas de Turiazu». *Turiaso* [Tarassona], vol. XVII, (2003-2004), p. 135-153.

Mentre esperem l'obra de Gozalbes, la seva tesi doctoral sobre la seca de Turiasu, ens arriba aquest article en què, en síntesi, però de manera completa, ens dona els resultat a què arribà en la seva tesi.

Petita cosa, però que s'ha de remarcar, és la interpretació de la darrera sibilant abans per S i ara per Z: tenim TURIAZU.

Dóna una possible solució al problema de la presència de les abreviatures Ka, S, Tu. Les dues últimes podrien ser abreviatures de SILBIS i TURIASU i quant a la primera, podria ser l'abreviatura del riu Quelis, que els àrabs anomenaren Kales o Kelas.

Classifica les monedes en sis grups. El primer, l'arcaic, sense denari. L'anvers marcat amb una Ka ibèrica i una palma. Al revers, el genet porta una falç.

Segueixen les altres emissions amb moneda de plata, escassa en les sèries antigues i abundant en la moderna, del grup v, corresponent al segle I aC, marcada amb Ka, S i Tu, de la qual arriba a comptar 316 encunys, enfront dels 44 de les antigues.

L'aspecte metrològic és particular, la mitjana de pes dels denaris dels grups II, III i IV és de 3, 85 g. En el v, baixa a 3, 32 g.

El nombre d'encunys de les monedes de bronze és baix, d'acord amb el seu ús; funcionen com a meitats del sistema romà; en canvi, la producció de moneda de plata és elevada per la seva destinació a finançar l'exèrcit.

El grup IV està format exclusivament per monedes de plata, denaris i quinaris, en tipus diversos, alguns amb revers de cavall.

També s'emeten quinaris en el grup v i, a més, un divisor de bronze particular amb cap femení amb casc. A les unitats evolucionen les marques per acabar amb tres dofins.

Els tresors confirmen que els denaris ibèrics foren els protagonistes de la circulació monetària.

Als aspectes comentats, caldria afegir-ne d'altres que converteixen aquest article en un resum de la tesi doctoral de l'autor, que esperem tenir ben aviat a les mans.

L. Villaronga

La monetazione dei Focei in Occidente, Atti del XI Convegno del Centro Internazionale di Studi Numismatici, Napoli 24-27 Ottobre 1996. Roma, 2002, 262 pàgines, xx làmines.

Interessant la publicació de la reunió que va tractar de l'estat actual del coneixement de la moneda dels focs a Occident, que comença per una introducció històrica d'A. Mele, seguida d'una sèrie de treballs sobre l'arribada de la moneda a Massàlia a través de Velia, obres de K. Rutter, G. Gorini, Sclarelli i Taliercio. La situació de l'arqueologia focea i les seves monedes van a càrrec de J. P. Morel i Treziny. I les que a nosaltres ens afecten directament d'A. Furtwängler, «Monnaies grecques en Gaule. Nouvelles trouvailles (6 i 5 s. aJ.C.)»; de C. Brenot, «Marseille et le réseau phocéén. Remarques sur les témoignages des monnaies», i el de M. Campo, «Las emisiones de Emporion y su difusión en el entorno ibérico.»

Furtwängler fa un repàs als seus diversos treballs, especialment al de l'any 1993, a BLESÀ, afegint-hi algunes novetats com la de les monedes del tipus d'Auriol, no presents en el tresor, que han estat trobades a Provença. Ara en podria afegir algunes més, no conegudes quan tingué lloc el *convegno*, com les publicades per nosaltres l'any 1997 i 2003, que no es troben a Auriol, ni han estat trobades a Provença i, en canvi, en coneixem diverses de trobades a Catalunya.

Per la metrologia, les considera batudes amb una unitat de 0,9 g, que resulta ser d'un valor intercanviable: òbol foceu de 0,93 g, *tritartemorion* milesi de 0,91 g i l'òbol eginètic de 0,93-0,96 g, corresponents a un octau del *nomos* itàlic. Pes que seguiran les fraccionàries emporitanes més antigues.

Diu de les monedes amb cap de be i revers de creu, que després de la troballa d'Auriol, no se'n ha trobat cap més a Marsella; en canvi, són nombroses a Catalunya, de valors divisionaris diferents.

Per a les monedes amb Lakýdon, insisteix que porten diadema, no acceptant el *corne* dels numismates francesos.

Per a Brenot, Massàlia és el·loc més important de l'amonedació focea a Occident, on arriben influències del sud d'Itàlia i des d'allà es difonen cap a Empòrion, on la seva moneda cobreix un llarg període de temps, del segle V aC fins a l'arribada de Cèsar.

Brenot no ens dóna cap informació nova, es mou en el de sempre. Continua amb la introducció de la dracma pesada cap el 390 aC, no traient conseqüències del tresor d'Olliules, on, junt a setze dracmes pesades, es trobaren dues dracmes d'imitació emporitana, batudes a la segona meitat del segle III aC, dient que es tracta de monedes que han estat «successivament amassées», però que quedarien distanciades més de cent cinquanta anys, segons la seva datació.

Del divisors de roda amb MA, que pesen de 0,86 a 0,63 g, diu que són òbols de la dracma de 3,7 g, la qual cosa pot ser-ho per als de pes baix, però els de pes alt deuen correspondre metrològicament al grup anterior.

Accepta la circulació dels òbols de roda i MA de pes baix per a final del segle III aC i pel segle II aC les dracmes lleugeres junt a la moneda de bronze, com a divisionària.

En nota 51, ens diu que presentem un «curieux illogisme», sense comentar res.

Campo ens dóna una visió completa de les emissions monetàries emporitanes, des de les fraccionàries de mitjan segle V aC, passant després a la creació de la dracma de Rhode i a la d'Empòrion. Les seves imitacions arriben a la moneda de bronze del segle II aC.

És un repàs complet de la moneda emporitana, ben acceptable, que resumeix amb encert l'activitat del taller emporità, malgrat que no ens doni cap nova informació.

Només comentarem que, quan parla de les monedes procedents de Pont de Molins, diu que, les setze que nosaltres publicàrem, una part poden ser falses. És més, de la del·libre núm. 111, diu que és exacta a la núm. 112 del GNC, publicada per Amorós núm. 9: la qualifica de «falsa con toda seguridad.» Quan publicà el tresor de Pont de Molins, no la hi inclogué sense donar-ne cap raó. Esperem un aclariment sobre aquests supòsits.

De les dracmes finals, sembla que no està prou convençuda de la nostra proposta cronològica.

Per a la resta, una bona visió de l'estat de la qüestió.

A les intervencions, és interessant reproduir les discussions de Campo i Furtwängler.

F. Quina és la datació de les monedes «pseudo-atenienses»?

C. Possiblement del 395-375 aC.

F. Quan foren batudes les primeres monedes a Empòrion?

C. Possiblement a mitjan segle V aC.

F. Què pensa de la moneda amb el cap de be?

C. És difícil que sigui una emissió emporitana. Encara que se n'han trobat moltes a Catalunya, falta trobar el centre emissor.

F. Tenim el problema que ha posat Brenot, per què es bat moneda? Si es bat moneda deu ser en un *nomisma*, deu haver-hi un *nomos*. Ha d'existir la ciutat emissora, que més aviat serà Empòrion que cap altra. Les primeres monedes de Masàlia foren sense llegenda.

C. Crec que la metrologia és del tot diferent.

F. És evident que la majoria de les monedes amb cap de be han estat trobades a Catalunya. No exactament a Catalunya. La notícia diu que han estat fotografiades en una col·lecció a Catalunya. Però de procedència exacta en coneixem molt poques. Crec que cal rellegir l'article de V. i estudiar les monedes, cosa difícil, puix les fotos són molt dolentes.

Continuen les discussions i a la fi Campo, responent Furtwängler, li diu que la documentació arriba de l'estranger, de troballes clandestines. «Allors nous sommes ravis», puix és una documentació que se'ns escapa totalment.

La reunió sobre l'amonedació dels focs a Occident fou molt interessant i va ser una exposició actual de l'estat de la qüestió amb l'estudi dels principals centres emissors.

L. Villaronga

Moneta qua scripta, la moneda como soporte de escritura, Actas del III Encuentro Peninsular de numismática antigua, Osuna (Sevilla), Febrero Marzo, 2003. Anejos de Archivo Español de Arqueología, XXXIII, CSIC, Sevilla, 2004.

En un volum de 432 pàgines es recullen les aportacions a la trobada sobre la moneda com a suport d'escriptura.

Les nombroses col·laboracions sobre els temes més dispars, en la majoria, són comentaris i especulacions històrics i numismàtics desenvolupats amb un bon suport bibliogràfic, però són poques les aportacions numismàtiques efectives.

Dels temes monogràfics, cal remarcar el de Ripollès i Hurtado, «La emisión bilingüe de Kelse», en què són estudiades 220 monedes pels seus encunys, obtenint-ne 8 d'anvers i 27 de revers. És un estudi modèlic que tots haurem de seguir.

Amb menys profunditat són estudiades les seques de Callet per J. Pascual, Baicipo per E. Ferrer i R. Pliego, Carisa per A. Arévalo.

Suggestiva la teoria de Garcia-Bellido, de la contramarca amb el dofi emporità, que identifica amb la Legio I Adiutrix, seguint el seu pas per la Germània, on s'han trobat algunes monedes. Els testimonis són escassos.

Ripollès ens parla de les primeres emissions monetàries d'Emporion i Arse, presentant la hipòtesi que existeix una primera circulació de plata en brut i que després es baté la plata per substituir-la.

Diu que l'ús de la plata bruta o encunyada feia possible tot tipus d'intercanvi o pagament, i la introducció de la moneda constituí una etapa d'escassa incidència en la vida econòmica quotidiana. Per tant no creu que les primeres monedes tinguessin relació amb el finançament militar i el gran comerç, ja que els petits valors emesos eren insignificants. Les activitats comercials de caràcter local pogueren contribuir al desenvolupament inicial de les primeres fraccionàries.

Aquestes idees no tenen el suport dels tresors, puix no en coneixem cap compost solament de trossos de plata, sense monedes. Al contrari la plata bruta apareix sempre junt a monedes en tots els tresors fins als de la Segona Guerra Púnica. O sigui que l'etapa de l'ús de plata bruta no ha deixat cap testimoni.

Campo, en la seva col·laboració, segueix aquesta idea amb els materials escassos de Mas Castellar de Pontós.

Aconsellem la lectura dels treballs d'aquesta trobada, en la qual cadascú trobarà al·licients a les seves recerques.

El volum amb 35 treballs demostra que l'activitat entre els nostres investigadors és gran i que es mouen entorn dels nostres problemes numismàtics.

L. Villaronga

RIPOLLÈS, P. P. «Spain». A: *Coinage and idendity in the Roman Provinces*. HOWGEGO C.; HEUCHART V.; BRUNETT A, Oxford: University Press, 2005, p. 79-93.

En aquesta obra, s'aplega l'estudi de les emissions de monedes a les províncies romanes, i Ripollès desenvolupa la part d'Hispania.

Fa un bon repàs de la circulació monetària a la Península des de les emissions gregues d'Empòrion, donant una bona visió general, acceptant les opinions particulars de cada autor per la seca presentada, no discutint-la en cap cas.

Això fa que, al grup ben homogeni de les emissions amb noms de magistrats de la segona meitat del segle II aC, no inclogui les emissions de Càstulo, que han estat atribuïdes al segle I aC.

Considera que va ser voluntària l'adopció del retrat d'August a les monedes, i per això algunes seques no l'hi posen, com Emporiae, Carteia, Saguntum, Cartago Nova i Gades.

Per a l'època imperial distingeix entre els *municipia* i les colònies: els primers usen tipologia indígena i les segones tipus romans.

Bona presentació del tema, sense entrar en profunditats.

L. Villaronga

RODRÍGUEZ RAMOS, J. «Okelakom, Sekeida, Bolsken». *Kalathos*, 20-21 (2001-2002).

Es proposa una nova lectura per al signe ibèric Ka per Ke, quan aquest signe no es presenta en agle, sinó rodó.

S'argumenta la interpretació en relació a altres inscripcions, però ens queda un dubte: Com queda el signe Ke? Tindrem dos signes amb el mateix valor fonètic.

L. Villaronga

MEDIEVAL

CRUSAFONT I SABATER, M. «Sardenya: Varietat inèdita de Pere III i possibles emissions rebels», *L'Ardit* [Barcelona] 20, (2004). p. 21-26.

Presentació d'una nova varietat del ral d'argent sard de Pere III, amb les T llatines i una factura millor que la dels exemplars usuals amb T gòtica. Això la fa homologable al grup de les emissions primerenques que segueixen la tradició dels acurats rals d'argent de Jaume II i Alfons III. Atesa l'escassetat d'aquestes peces de bona factura i la relativament alta evidència pel que fa a les peces més descuidades, l'autor es pregunta si aquest grup descuidat no seria obrat pels rebels sards. Recordem que en el regnat de Pere III els rebels varen ocupar la seca de Vila d'Es-glésies i varen tenir sota el seu control les seves mines d'argent molt més temps que no pas el sobirà.

A. N. C.

LHERMET, Michel. «Pierre Ier, évêque de Gérone, comte de Carcassonne (1012-1050): découverte d'une nouvelle émission monétaire». *Cahiers Numismatiques Société d'Études numismatiques et archéologiques*, 155, Paris: (2003), p. 51-52.

L'autor dona a conèixer un interessant nou tipus carcassonès a nom del comte en part i bisbe de Girona, Pere (1012-1050). Es tracta d'un diner que en lloc de dur en el camp de l'anvers les lletres L, V, X (que també es podrien interpretar L, V, creueta), presenta tres anells i una creueta. Les llegendes són bastant apropiades al tipus ja conegut que du PETRUS EPIS/CARCASONA. El pes de la peça, 1,09 g, és prou coherent amb els dels altres exemplars que publicaren a Acta 17/18;

1,19; 1,20. En difereix, però, el tipus de lletra, que en aquest exemplar és força es-
trafeta i de mal·llegir, especialment a l'anvers, tal com ja assenyala l'autor. Al
nostre parer, no s'hauria d'haver llegit PETRVS EPIS, sinó PETRVS PIS, per bé
que això no canviaria pas l'atribució ni la manera de completar la llegenda, que
hauria d'ésser igualment PETRVS (E)PIS (COPVS).

Interessant novetat, doncs, de la numismàtica carcassonesa que reforça la idea
de la variabilitat de les lletres que apareixen en el camp en aquesta complexa sèrie
monetària i que rarament han trobat una interpretació satisfactòria.

M. Crusafont

MOLL, Bernat. «L'Imperi d'Orient a Menorca: El testimoni numismàtic». *Gaceta
Numismática* [Barcelona] 157 (2005), p. 5-44.

Amb un profund coneixement de la sovint esmunyedissa bibliografia menor-
quina i recollint els estudis i troballes més recents, l'autor fa un acurat estudi de la
circulació monetària a Menorca durant el període de la seva pertinença a l'Imperi
bizantí, és a dir, des de Justinià (527-565) fins a l'inici del s. VIII, quan sembla que
aquest domini és perdut, tot i que n'hi ha encara representació fins a Lleó III i
Constantí (720-741). El circulant detectat, amb un total de 80 peces, és format ex-
clusivament per coures en la seva majoria bizantins i amb un predomini clar de la
seca de Cartago. Hi ha també, però, representació dels coures atribuïts al taller lo-
cal bizantí de Cartagena i 10 coures visigots. Amb anterioritat a la conquesta bi-
zantina el numerari circulant era, essencialment, d'origen vàndal.

Entre el numerari bizantí obtingut d'una de les fonts que representa gairebé el
50 % del material, el monetari Ramis, s'hi observa una manca de les peces me-
nors, els *nummi*. L'autor s'inclina a pensar que potser aquestes peces foren volun-
tàriament descartades pel recopilador a causa del fet que són anònimes i que, so-
vint, es troben en molt mal estat. Això potser explicaria també la manca dels petits
coures visigots d'Hispani amb SP i creu sobre graons.

L'amplitud cronològica del conjunt bizantí abraça des d'Anastasi (491-518)
fins a Lleó III (715-741), per bé que, com diu l'autor, caldria segurament conside-
rar que els cinc exemplars anteriors a Justinià eren, en realitat, circulant residual
que corria en temps d'aquest emperador. Per tant, l'amplitud real seria de Justinià
(527-565) a Lleó III (715-741), és a dir, l'espai 527-741 i, més en concret, 534-
741, prenent com a inici la conquesta bizantina de Menorca. Possiblement també
es podria acotar la data final per les mateixes raons.

En què poden afectar aquestes troballes el numerari visigot? Moll es limita a
dir que el numerari seguia fluïnt amb normalitat a l'illa tot i la pèrdua del pont bi-
zantí peninsular, però algú altre ja ha anat més enllà i ha afirmat imprudentment
que les troballes de Menorca desmenteixen l'atribució visigoda dels coures. Això
ens portarà de nou a comentar una mica la qüestió.

Nosaltres vàrem establir una cronologia aproximada per als coures visigots, amb un inici en temps de Leovigild (568-586), que es basava en el parentiu dels coures d'Emèrita amb el bust del primer tipus de trients d'aquest sobirà. El punt final per a l'aparició dels darrers tipus el situàvem amb Vamba (568-586), amb la innovació del bust de perfil amb una creu a la mà. Partíem sempre del fet que era normal que el coure imités els models de l'or, més que no pas que fos a l'inrevés. Al marge d'això, teníem present l'adopció de tipologies bizantines, una constant en aquest període. Independentment de l'adopció d'uns o altres models, una qüestió no pas transcendental, els coures seguirien, naturalment, en circulació durant tot el període visigot. Per tant, el nostre espai és 568-711/714, que encaixa perfectament amb la cronologia del grup paral·lel bizantí que és, com hem dit, 534-741. El decalatge inicial queda explicat amb la nostra hipòtesi que l'aparició del coure visigot fos precisament estimulat per la presència a la Península dels coures d'origen bizantí, introduïts amb motiu de la conquesta de Cartagena i un ampli entorn en temps de Justinià. Per tant, que el punt inicial visigot sigui quelcom més tardà. Pel que fa a l'arribada d'aquest numerari a Menorca, és certament més lògic pensar que aquest transport es féu durant el domini bizantí d'ambdós territoris, Cartagena i Menorca, és a dir, des de Justinià fins a l'entorn del 624. No hi ha raons per negar el possible transport posterior, sinó només cal explicar-lo. De tota manera, si aquest pas fos impossible, l'únic que caldria fer és variar la cronologia de l'aparició dels tipus visigots que nosaltres hem considerat més tardans, però això no invalida en res la seva atribució al període visigot. En concret, caldria sobretot avançar uns cinquanta anys l'aparició dels tipus tardans d'Hispania amb S-P als costats de la creu que nosaltres havíem suposat del temps de Khindasvint/Recesvint (642-672), perquè la presència d'un únic exemplar d'un coure que nosaltres pensem que s'inicià en temps de Vamba tampoc creiem que es pugui considerar significatiu. Amb tot, és possible que ni tan sols això sigui necessari. Pensem que només que es pogués establir un cert contacte entre la monarquia visigoda i el·litoral bizantí nord-africà, en certa manera una constant històrica, n'hi hauria prou per justificar el pas ulterior d'algunes peces visigodes a Menorca.

Segurament hi ha encara molt a dir dels coures visigots i els resultats afloraran a partir del treball pacient i l'estudi responsable, no pas amagant peces com el trient de Cullera de Vamba com s'ha fet recentment, ni llançant afirmacions buides i abusives des del no-res.

M. Crusafont

PELLICER I BRU, J. *Estudios de caligrafía andalusí sobre cuños del año 358 H/969 d. C. Al Hakam II. Madinat al-Zahra*. CD 1. Barcelona: ANE, 2006. [Impressió en suport magnètic.]

De l'estudi en general, que no és de la nostra especialitat, no en podem dir res:

el suposem de la qualitat a què ens té acostumat l'autor. Però, en el que sí podem opinar és quan tracta del nombre original d'encunys de l'emissió.

Ens dona el coeficient de monedes per encuny, que és de 1,46, i, com que és inferior a 2, assenyalava una indeterminació total.

Però, aleshores, es repensa i, amb una simple regla de tres, troba que el nombre acceptable d'encunys és de 224.

No entenem la regla de tres, només veiem que aquest nombre que ens dona és el resultat de multiplicar per quatre el nombre d'encunys assenyalat.

Després d'uns comentaris acaba dient, «Pedimos disculpas por ello y por algun error factible, que puede haber escapado a nuestra dedicación.»

Malgrat la indeterminació, hagués pogut aplicar el mètode breu de Carter, pel qual s'obtenen 141,22 encunys per a l'emissió.

Al nostre coneixement, és la primera obra numismàtica que s'edita a Espanya en impressió magnètica. En celebrem l'originalitat.

L. Villaronga

MEDIEVAL-MODERN

SANAHUJA ANGUERA, Xavier. «Notes d'arxiu sobre senyals.» *L'Ardit* 20, Barcelona (2004), p. 27-35.

En base a recerques d'arxiu, l'autor debat, completa o posa en qüestió temes relatius als amonedaments locals. Es tracta d'una temàtica que, certament, caldrà anar perfilant amb noves informacions i deduccions, perquè fins ara les bases de partença han estat sempre molt febles.

En aquest cas, es discuteix l'atribució dels senyals grans d'aram a Balaguer i es proposa alternativament Tàrraga. Es donen precisions sobre el senyoriu de Castelló de Farfanya, que seria compartit entre el rei i els nobles successius. Això explicaria la presència de les armes reials a la moneda i aparta dificultats d'atribució i sobretot de cronologia. S'aporta un nou document sobre Tarragona i també es discuteix l'atribució dels senyals d'aram de Vilafranca del Penedès, assenyalant-se alternativament la possibilitat d'Aitona.

M. Crusafont

SANAHUJA ANGUERA, Xavier. *La moneda municipal de Reus i el seu entron (s. XV-XVIII)*. Reus: Centre de Lectura de Reus i Societat Catalana d'Estudis Numismàtics (IEC), 2005.

Ja fa temps que Xavier Sanahuja ha anat estenent la seva recerca, especialment en el camp documental, sobre la moneda catalana local. El·lloc d'origen de cada

persona és sempre un estímul i per això no hem d'estranyar-nos que la moneda de Reus i un entorn força ampli hagi acaparat bona part de la seva atenció. Aquesta anàlisi amb un cert acotament territorial té l'avantatge de donar-nos un panorama coherent d'un conjunt de tallers propers amb problemàtiques semblants i solucions sovint paral·leles.

L'autor ha cregut oportú aplegar en un volum els diferents treballs fets en aquest àmbit, ampliant encara, però, la seva recerca documental. Pel que fa a Reus, per exemple, això ha representat un avenç substancial respecte al primer treball de Vilaseca i ha permès establir una panoràmica pràcticament definitiva de les emissions. D'altra banda, cal assenyalar el cas especial de Reus, que es va mantenir en el seu sistema d'amonedament local sense variacions des de l'inici fins a la Guerra de Successió, sense variacions notables en l'etapa de la Guerra dels Segadors. Fou un taller singularment estable i el de més llarga supervivència de Catalunya.

Com a útil complement, l'autor ha precedit l'estudi d'una part introductòria en que es donen àmplies informacions sobre la moneda en general, el seu paper i els seus usos, sens defugir temes polèmics com ara el col·leccionisme o la recerca de monedes, qüestions que són tractades amb valentia i lucidesa. Aquest complement serà especialment útil als no-numismàtics i una ajuda als historiadors per comprendre millor el gruix del text.

M. Crusafont

MODERN I CONTEMPORANI

SANAHUJA ANGUERA, Xavier. «Els diners de València de 1608-1609». *L'Ardit*, 20, Barcelona (2004), p. 36-41.

En els anys 1608-1609 es va emetre a València una gran quantitat de diners que foren molt mal rebuts a causa de la seva factura mediocre, de manera que s'hagué de fer una nova emissió el 1610, amb una millora essencial de la qualitat. Es batearen llavors els coneguts i abundants diners amb aquesta data. L'autor s'interroga sobre la identificació de l'emissió del 1608-1609 i apunta la possibilitat de reatribuir a aquest moment els diners maldestres que nosaltres vàrem descriure per primer cop i situarem al 1599. Es fa difícil la disjuntiva, perquè l'emissió del 1608-1609, també pogué haver estat refosa massivament a causa del rebuig detectat. En qualsevol cas, potser el camí de la solució passaria per analitzar aquests diners i veure si la llei encaixa amb allò que es disposà per a l'emissió del 1608-1609.

M. Crusafont

BOADA SALOM, Jaume. «Salus Populi; una moneda per a una catàstrofe». *Col·lecciomania*, 20, Palma de Mallorca, (2006), p. 23-25.

En la sempre interessant *Col·lecciomania*, que edita el Grup Filatèlic i de Col·leccionisme de Palma de Mallorca, l'autor dona els resultats més remarcables d'una aprofundida recerca sobre les circumstàncies, procés i curs de la fabricació de les monedes de 30 sous de Mallorca de l'any 1821. Són els coneguts *duros* amb llegenda SALUS POPULI.

Tot i que Campaner ja les havia documentat en part, Boada ha estat capaç de trobar noves dades que donen un altre caire a la qüestió. D'una banda, situa històricament el problema, mostrant com l'epidèmia de febre groga del 1821 s'abaté sobre l'illa només un any després d'una altra epidèmia de febre bubònica que havia fet una gran mortaldat i havia delmat els recursos de les institucions. Això ajuda a entendre el caràcter il·legal, però d'altra banda inel·ludible, de l'emissió, que es féu contra el parer de la Cort. D'altra banda, l'autor ha trobat que la quantitat emesa no fou de 39. 098 peces com diuen els comptes publicats per Campaner, sinó com a mínim 42. 543, xifra segura, però potser encara no definitiva. Són només dos dels aspectes innovadors d'aquesta interessant recerca que esperem veure aviat publicada *in extenso* i amb tot el seu aplec documental.

M. Crusafont

MEDALLÍSTICA

MARÍN SILVESTRE, Maria Isabel. *L'obra medallística de l'escultor Eusebi Arnau*. Barcelona. Societat Catalana d'Estudis Numismàtics (IEC), 2005.

Amb aquest volum, la SCEN enceta una nova col·lecció de monografies dedicades als artistes escultors que han dedicat una part important de la seva obra a la medallística. Aquestes monografies haurien d'haver estat el precedent lògic de tot treball de síntesi, però, malauradament, no ha estat fins ara que tenim el goig de presentar-ne la primera.

L'autora és doctora en història de l'art, grau que va obtenir l'any 1993 amb un complet estudi del conjunt de l'obra escultòrica, inclosa certament la medallística, de l'escultor Eusebi Arnau. Malauradament, aquest treball global no ha trobat encara el seu camí editorial. Fou per aquesta raó que proposàrem a l'autora, i aquesta acceptà, de separar el sector medallístic per ésser publicat per la nostra entitat, que sempre ha considerat la medalla com una part integrant de la numismàtica.

Isabel Marín no s'ha limitat a adaptar el seu text i a separar-ne el conjunt medallístic, sinó que ha dedicat una gran quantitat de temps i esforços a completar i

ampliar aquest sector, fins arribar a assolir un coneixement exhaustiu i difícilment superable d'aquesta parcel·la de l'obra del gran escultor català. També ha tingut la gentilesa d'adaptar-se a la forma de presentació que els numismàtics solem emprar, realitzant, a més de l'estudi, un catàleg sistemàtic de l'obra medallística realment editada, és a dir, la que realment es va arribar a difondre. Això no exclou, certament, les referències a projectes i esboços que l'autora ha pogut tènacament de diverses fonts. Un aprofundit estudi biogràfic i artístic segueix l'itinerari de l'autor i ens ofereix, amb el conjunt de l'obra, un treball de la màxima qualitat.

Felicitem l'autora per aquest treball i l'animem a fer-ne encara d'altres dedicats a d'altres medallistes eminents com ara Parera o Llimona, mancats fins ara d'un estudi sistemàtic. I ens honora la col·laboració d'una historiadora de l'art amb la nostra societat amb uns resultats tan excel·lents.

M. Crusafont